

Соња Томовић-Шундић

КЊИЖЕВНА ВИЗИЈА МИОДРАГА БУЛАТОВИЋА

Причом „Моја мајка“ у крагујевачком часопису „Наша стварност“ јуна 1950. и књигом приповједака „Ђаволи долазе“ (1955.) најављен је оригиналан списатељски глас у нашој књижевности. У времену великих политичких превирања, идеологија и ратова, обиљеженом ширим потресима Миодраг Булатовић је преузео незахвалну улогу његовог талентованог гласноговорника. Новонастала проза је својеврсна повијест Зла, а Булатовић писац који је успио кохерентно да изведе аутентичну поетику Зла, препознатљиву у цјеловитом књижевном опусу од романа „Вук и звоно“, „Људи са четири прста“, до „Црвеног пијетла“ или „Хероја на магарцу“. То снажно осјећање деструкције које у себи носи дух краја XX вијека, књижевник је јасно уочавао, предодређен психо-физичким карактером за његово дубинско поимање. Као на слици Едуарда Мунка „Крик“ у којој је сабласно регистрован људски очај и усамљеност и његова проза инспирисана је посуновраћењем свијета људских вриједности. У јужнословенској књижевности Булатовићев књижевни рукопис је особен, утемељен на аутентичним ликовима и догађајима, исписан јединственим стилем и језиком. Специфичност Булатовића као литерате извире из самог идејног језгра на којем се оснива његова књижевна матрица и приповједни поступак. Доминантна идеја пишчева, је увођење појма Зла у свим аспектима егзистенције. Уношењем нове димензије у стари сукоб између ероса и танатоса, писац се определијелио искључиво за танатос испитујући све његове мрачне аспекте и утицај на конкретно постојање. Ерупција дионизијске енергије разуданости, снага која извире из махнитих баханалија и корибантског заноса опсједнутост еросом које увијек служи танатосу -

ето прозе Миодрага Булатовића!

Принцип Зла, за писца је онтолошки утемељен. И то сазнање се не постиже умовањем интелекта, већ се доказује у непосредним манифестацијама живота. Духовни монизам, коме је склон Булатовић зрачи из сфере метафизичког у свијет физичког искуства, бојећи тамним тоновима најшире антрополошке планове. Унификација свијета кроз принцип Зла постаје знак распознавања - унутрашњи код на основу кога дешифрујемо истовјетне негативне силе које владају човјеком, његовим разумом и његовим свијетом. При томе Булатовић је досљедан - у чврстој одлуци да испита искрено и без лажног стида: Шта је човјек у стању да уради том истом човјеку. У древној реторичкој вјештини, Аристотел је налазио да увјерљив говор који има велику снагу убјеђивања може бити само онај који посједује логос/етос/патос. У том контексту Булатовићево истраживање посједује логос па је интелектуално, патетично у мјери изазивања негативних емоција, морално у домену неподмитљивог трагања за истином. Једном ријечју - убједљиво.

Феномен Зла, у темељу људских односа истовремено је основни задатак књижевног говора, прва и једина истинска тема која даје карактеристичан унутрашњи штимунг умјетности. Булатовић се амбициозно суочио са не малим задатком - безобзирним испитивањем свијета живота и његових закона. Увјерен да оптимална стратегија писања настаје када се активно зарони у дубинске структуре живота са циљем да се у трансформацији од лица према наличју разоткрије мистериозна природа постојања. Већ прва збирка приповједака „Ђаволи долазе“ била је најаву новог модела наратије у нашој књижевности - манира да се читав књижевни простор сведе на једнодимензионалну осовину. Обдарен да готово рендгенски сними најразноврсније облике постојања, Булатовић је увијек усмјерен према једном-јединственом циљу, приказивању Зла у његовим небројеним варијантама. Оптика људског погледа постаје мјеродавно мјесто за појаву тако упечатљиво снажних визија у Булатовићевој имагинацији, можда на самом почетку болести његове душе....

Писац не медитира о Злу, као основној категорији постојања, већ допушта да оно само проговори кроз његове ликове, огољено до екстермних размјера, гротескно у свом демонском сјају. Његова заводљивост је у томе да опскурном привлачношћу тотално прожима историјско и надисторијско вријеме. Булатовић кроз такву оптику провлачи своје јунаке а притом нам сугерише да употријебљени поступак није само један од могућих углова посматрања-дјелић истине

већ цијела истина. Стиче се утисак да опчињеност злом, проистиче из! магијско-митолошких зона у самој свијести. Свијест о Злу и Зло које обитава у свијести сливају се често у јединство које не ријетко премашује ауторове душевне моћи, а Инперсоналност још неименованог поретка угрожава виталистичку концепцију живота али често и само пишчево Ја.

Зло је мистично настањено у самом коријену егзистенције из које еманира деструктивно дејство које писац раствара у уникатним сценама насиља. Регистријући његове различите форме у којима се испољава Булатовић их је оживио у физички и естетски унакаженом свијету. У основи такав натуралистички поступак темељи се на разноврсним настраностима ликова, бруталним изопаченостима, простачким резонима. Тако књижевност у концепту Миодрага Булатовића поприма карактер вјеродостојног подсјетника поставши меморија / чувар изокренутих искустава.

Да би сажео референцијални оквир свог књижевног текста и направио увјерљиву синтезу, главно средство којим се постиже такав ефекат је хипербола. Писац користи хиперболу као главно умјетничко средство у свим хоризонтално-вертикалним осама приповиједања. Начело преувеличавања представља истовремено главно изражајно - стилско средство али и слику душевног стања самог аутора, засјек у његову психо-менталну визуру из које посматра свијет. Булатовићева неуротична посвећеност оном што представља изопачености, надрасла његове психичке могућности, збуњује и аутора самог до те мјере да ће књижевна творевина, као продукт његове уобразиље, постати увеличавајуће огледало које одсликава свијет у најгрубљим одразима. Тако су несрећни догађаји из пишчеве биографије, транспоновани у снажан умјетнички: израз у догађаје који прошавши филтер његове свијести добијају енормну и застрашујућу величину.

Булатовићева књижевна филозофија моделована је у мајсторској књижевној радионици, једног литерате од формата и стила али је по свом садржају униформна - сводива на једну - нулту тачку одакле све почиње и циклично се враћа. Без жеље да конфронтира Зло и добро, да их супротставља и у најмањем сегменту постојања, писац радикално оспорава дуалистичке концепте, Зло једино постојеће, природно стање људске историје - сажетак људског живота кога писац вјештим манервима кроз процес трансфигурације материјализује у посебним случајевима. Одбацивши супротности добро - зло, као илузију, Булатовић се одрекао одмјеравања снага тако различитих полова, хуманистички интониране моралике као бесмислене приповједи за

лаковјерне и наивне. Опсједнутост феноменима деструкције у људском понашању али и људској природи који га неуморно интригирају током цијелог књижевног стваралаштва, Булатовићев свијет је парадоксално устројство изврнуте логике постојања. Било како било пред таквим свијетом не можемо остати равнодушни!

Попут неког погрешно навијеног механизма у Булатовићевим романима и приповјеткама функционише погрешно конструисан свијет, у коме су сви подједнако несрећни, али коме се ни на који начин не може помоћи. Зло прераста етичку димензију, јер се његово дејство шири према свим секторима живота, постаје услов његовог каквог таквог функционисања. У тој перспективи Булатовићевских визија, изгледало би да су естетски и етички идеали субјективне замисли које немају баш никакве везе са емпиријским искуством. Ослобођен потребе за естетизирањем или моралисањем он слика вјерно управо онакву стварност која настаје када се преломи у редакцији новонастале слободе. Поштујући начела руске формалистичке школе и ефекат онеобичавања Булатовић постаје њихов талентован сљедбеник. Усвајајући формалистичка начела, писац пажљиво скенира детаље са препознатљивим амблемом танатоса и ствара свијет чудесно - фантастичних догађаја. Изолација оног што је болесно и сумануто у репрезентативним догађајима, јунацима и њиховим узајамним положајима дјелује као прворазредна халуцинација која превазилази оквире најмаштовитијих пројекција. Само пишчево Ја, уклопљено је нераскидиво у матрицу приповиједања, неодвојиво преклопљено са судбином његових ликова.

Употребљавајући зачудност као основно књижевно средство у обликовању књижевног текста, писац је реално отјеловио теоријски идеал у конкретан књижевни материјал, излажући на свјетлост дана катастрофално деструкцију свих људских вриједности - етичких, политичких, социјалних, културних. Свијет књижевне фикције препун је деформисаних индивидуалности, јуродивих несрећника који потичу из најразличитијих слојева, друштва нивоа образовања и поријекла. Вјероватно да не гријешимо ако закључимо да је Булатовић литерата који је изокренуто здраворазумску логику, убичајени поредак ствари спутивши се у катакомбе душевног живота. Тако је од естетике лијепог сачињен каталог људских вриједности са становишта естетике ружног.

Булатовић - писац скептичан је према добру у људској природи, Булатовић умјетник настојао је да то увјерење пластично предочи не сумњајући у његов истински карактер. Током културне еволуције човјечанства створене су моралне вриједности као критеријум у

регулисању међусобних односа. За Булатовића ријеч је о субјективним креацијама нашег ума које немају никакве везе са стварношћу. Зло је примарно постојеће, једино постојеће, оно што детерминише тоталитет односа у сфери антропологије. Означава власт нагона, сирових инстинката голог одржавања живота који је у органском смислу озрачен и болестан. Такву идејну замисао коју покреће Булатовићева литература заправо упућује на својеврсну иморалну позицију код аутора, која није предмет мисаоних процедура ума већ се игру - уводи сама мистерија постојања с ону страну моралних квалификација. Ту изворну замисао да изложи једнодимензионално схваћен свијет живота - без остатка, писац пројектује у једном даху. У Булатовићевском рјешењу егзистенцијалне проблематике преостаје једино луцидно уклањање свих илузија постојања било са које стране да долазе метафизике или религије, мита или филозофије, јер се узима да таква накнадна рефлексивна легитимизација цјеловите онтологије Зла пада пред индивидуалном патњом, крстом под којим покорно страдају невине жртве.

Булатовићева прва књига приповједака „Ђаволи долазе“ била је најјава особеног књижевног талента у нашој књижевности, лако је књижевна критика различито реаговала на Булатовићеву умјетничку концепцију у суштини књига никог није оставила равнодушним. Већ сам наслов „Ђаволи долазе“ метафорично - метонимијски упућује на футуристичку визију људског свијета и његово растакање у цивитас диаволи. Супротно вриједностима хришћанске културе, Булатовић је осмислио визију демонског свијета - превагу сатане у односу на свјетлост божанске хармоније. Визија ђавола који долази - који јесте и који ће бити будућност човјечанства, или њена пројекција зачета у фикционалном концепту Миодрага Булатовића, разлог је да се у његовом књижевном дјелу може издвојити Зло као фундаментална категорија у њеним бесконачно различитим варијететима.

Као онтолошка законитост која постоји по-себи Зло се еманира у различите форме егзистенције. Његово зрачење, по Булатовићу има различит интензитет, квалитет и облик али га јасно распознајемо у човјеку, природи а нарочито у начину устројства људског свијета. Уткано у саму људску природу оно извире из несвјесних - архетипских слојева личности и као такво условљава свјесно - Ја на безумне акције - скок - у ништа. С друге стране то унутрашње посуновраћење Личности манифестује се и на изобличеном-деформисаном физичком изгледу Булатовићевих ликова, који нису за њега боголика бића створена по божанском узору. У људском свијету Зло се конкретизује у читавој лепези умоболних, шизофрених, кљастих и богљастих ликова,

поставши видљиви знак оног невидљивог принципа Зла. На унутрашњем плану постоји као аутиномичност - разбијеност - контузија у самој личности а на спољашњем се показује кроз функционисање тотално поремећеног свијета у коме не постоје моралне вриједности, љепота ни доброта. Та својеврсна феноменологија Зла коју је Булатовић поетичким средствима инаугурирао у књижевност, има дакле спиритуалну компоненту испољену у недостатку моралних вриједности, на личном плану а резултира, поразном политиком и идеолошком тоталитаризму у ширем друштвеном контексту. Таква особена естетика ружног специфична је по томе што све у природи, у човјеку и око њега сјенци ефектима бизарног, апсурдног, физички изобличеног.

Духовну матрицу за неподношљиво морбидни свијет оптерећен инвентивном скалом прекомјерности у физичком или духовном свијетлу -писац је настојао да утемељи на старозавјетном искуству из књиге о Јову и књиге пророка Исаије, користећи их у тексту али и као мото приповијетке „Тиранија“. Питање „Шта је човјек да га много цијениш и мариш за њ“, за Булатовића постаје култно мјесто европске цивилизације. Тако је склон да вјерује у људску ништавност, нарочито у преломним историјским моментима у којима се у једној тачки пресијецају идеолошко-политичка и природна неуравнотеженост људског бића. Притоме, човјек није нарочито биће, повлаштено да би имало право на мисао о посебном статусу - у универзуму. Та судбина је очигледно заслужног јер је, примјерена његовим психо-физичким деформитетима, препуштена на милост и немилост а-логичним историјским кретањима. „Бити ослобођен“ од Бога а то је оно увјерење које прати упитност оног „Шта је човјек“- кад се истргне из библијског контекста писац вјешто дијалогизира са властитим визијама свијета живота и зато је концепт постојања за Булатовића парадоксалан, јер како би се другачије могао схватити свијет у чијој судбини не постоји никакав духовни логос који би утицао на његову хармонију, био основ његових рационално сређених правила и закона. У том свијетлу питање човјека постаје маргинално питање, јер је он сам инволвиран у парадоксално -случајно и безразложно постојећу стварност, у чијој суштини не пребива никакав дух, никакав бог.

У зрелој књижевној фази Булатовићев књижевни говор прераста оквира алегоријске нарације и прераста у симболички свијет гротеске. Критика је већ закључила да је Миодраг Булатовић творац гротескне визије свијета. Да би говор био реторички убједљив, стари мајстори попут Аристотела закључили су да такав говор нужно мора да садржи:

етичке и патетичке елементе. Шта од свега тога имамо код Булатовића да његов говор оставља снажан утисак на читаоца? Употребом гротеске као главног књижевног средства писац је створио свијет парадигматски поремећене равнотеже. Притом, колико је таква визија гротескно изокренута, уврнута и удаљена од свакидашње логике понашања, толико је и сам начин пищевог гледања на ствари - угао посматрања подређен гротескној перспективи приповиједања.

Одступајући од Аристотеловске поетике и основног захтјева за вјеродостојним везама међу догађајима и ликовима и преферирању вјероватног у невјероватном Булатовић обрнуто преферира невјероватно у вјероватном. Инверзни ток проширује се на цијеловиту стратегију писања, поставши окосница лабаво повезане структуре романа, услов изломљених секвенци у приповиједању и необичних језичко-стилских рјешења. Услијед таквог књижевног концепта, његов свијет није трагичан, већ поприма одлике траги-комичног, које често исклизне према фарсичној слици свијета. У настојању да дефинише суштину гротесног Волфганг Кајзер упућује на то да је циљ гротеске да оно демонско и анатеми се и призове. Писац у гротеском маниру директно се сучељава са примарном супстанцом живота, испитујући његове тамне дубине, без зазора и страха. Истовремено у призиву Зла и само у том призиву садржана је осуда, јер Зло које избија на површину попут ужарене лаве постаје у том моменту охлађена црна маса.

Специфичан приповједачки поступак Миодрага Булатовића гради се на основном пищевог увјерењу о свијету у коме нема мјеста за узвишена осјећања - узвишене идеје. Његови јунаци су анти-јунаци, његови хероји анти-хероји. Пародија обухвата све од човјека до Бога и натраг. Јунаци страдају, без кривице, оног *hub ris*, што је у коријену античког схватања о трагичном. Будући да патос не постоји у тексту Миодрага Булатовића, на дјелу је суптилна иронијска декомпозиција живота. Увјерење да човјек није биће за кога би требало показивати нарочит интерес, вјешто се проширује на читав микропростор-мезопростор-макропростор. А шта су људске идеје и идеологија, митови и религија и све људско да би се о томе посебно водило рачуна. Аутор стреми погледу одозго-свеобухватном увиду у таштину људског рода. Огољена слика била би трагична да није смијешна.

Присуство идеје Зла у већем и мањем степену у свему постојећем није застрашујућа, управо због иронијско-хумористичког пищевог тумачења.

Зато избор пищевог логично пада увијек на јунаке посрнуле у животним стрампутицама паралелно са хронотопским мијешањем

отуђеног времена, мрачног и оскудног простора неке врсте ситуационог невидбога биједних свратишта подрума, тавана као мјеста одигравања радње. Такав свијет, прије изазива стрепњу, неодређену nelaгодност која указује, не толико на оно што јесте већ и на могућност бесконачног ритмичко-цикличног понављања. Деформисани ликови оптерећени суицидним манијама, на граници душевне поремећености наказности и лудила, сумануто трагају за властитим идентитетом. Притоме Булатовић живописно слика свијет јуродивих -инфантилних јунака херметички зачаурених, ментално окрњених -неспособних да истински реагују и мисле. Тако је у Булатовићевој књижевној радионици настао изокренути свијет у естетском смислу ружан а по интензитету и начину дјеловања деструктивно-разоран. Заузимањем иронијског става према свим типовима људске патње и људског понашања, писац је успјешно контрастирао лице и наличје живота, дајући предност овом другом. У том смислу Булатовићева књижевна филозофија у којој доминирају изокренуте вриједности супротно је хришћанском декалогу, оном моралном систему који је Бог даривао Мојсију на Синају а који представљају саму суштину Јудео-хришћанске цивилизације.

Булатовићева експликација феномена људске егзистенције креће се у различитим правцима али са једним циљем да се створи универзална слика о ништавилу људског постојања. У књизи приповједака „Ђаволи долазе“ ликови су преузети из најнижих социјалних слојева, убогаљени душевно и физички, оптерећени манијом величине и нарцизма у дионизијски разузданом свијету у коме не постоје моралне вриједности. Песимизам у антрополошкој равни појачан је компарацијом људских ликова са инсектима, тако је човјек замишљен као биће сличније прије царству животињског него богу. Писац разграђује идеју о *homo sapiensu* и његовој рационалној природи, прихватајући да је ријеч о анималном створењу али не и бићу које има особину да је *animal rotionale*. Његови ликови, кљаста и убоги, под снажним дејством тјескобе, сујете, мржње, рушилачких нагона саздани су да оповргавају Хераклитовску идеју о логосности душевног набитуса, која чини да се пред другим створењима човјек уздиже као Бог.

Из тих разлога књижевни критичари са невјерицом су дочекали такав свијет, питајући се да ли је ријеч о миту или пародији, махнитости која долази из пишчеве личности, симптомима поремећености, или новим књижевним увидима који су означили ново поглавље прозаистичком изразу. Најопштије речено прихватљива су сва могућа рјешења, јер Булатовић јесте и митологичар и пародичар и довољно

махнит да изнесе тамну страну живота, што симптоматично карактерише и њега и његове књижевне визије. Међутим, досљедност којом је писац приступио комплексном питању људског постојања и очигледно намјера да мотри ту драму из угла феномена Зла, у сразмјери је са снагом његове поетске објективизације што Булатовића чини талентованим писцем.

Трајно привучен постајањем деструктивних нагона у јунацима, њиховим свјесним реакцијама али и несвјесним мотивационим силама писац компонује читаву галерију оригиналних - естетски упечатљивих ликова. У тој богатој умјетничкој галерији дефилирају умишљени краљеви и владари, промашени сликари и умјетници, пијанци и шизофреници, подземни генији пјесника убица који желе да надвисе свијет, нарцисоидно уображени у своју надљудску мисију да испитују кључне феномене постојања, смрт и живот. Тај свијет с ону страну живота „од пене и сенке“ ситуиран је и просторно у одговарајући амбијент хаустора мрачних пролаза, кафана, мансарди, гробља ... У том свијету не постоји свијетла тачка - излаз из тунела, круг безнађа је апсолутан и тоталан а „излаз из круга“ само илузија, што писац симболично представља спаљивањем шкорпије у ватреном обручу.

Тиранија нагонских сила и различите форме духовне и физичке прљавштине безумних страсти и патње рефлектује се у blasphemично обрушавање на сваку помисао о сакралности или светости која би произилазила из постојећег. Булатовићеви анти-хероји надлазе из подземног вилајета као црви / инсекти а параноично вјерују да су владари, краљеви, умјетници: осуђени на биједно окончавање својих бесмислених живота. Утолико је поразније / смјешније то нереално поимање сопствене позиције, заблуда у погледу наводне моћи јунака који изричу невјероватне тврдње. Замишљени попут гмизаваца, осуђени да пузе уроњени у блато ти „борборити“, замишљају да лете, стварају грандиозна дјела. Јунак у приповјетки „Заустави се Дунаве“ каже: „Од моје крви све је постало ... Ја сам саздао ноћ“. Парафразирајући библијско постање писац указује на биједни људски покушај подражавања божинске све-моћи. Сливовито гротескно описивање писац управо гради на том контрасту између ужаса реалне позиције јунака и замишљене величанствене улоге. Ријечју човјек - црв вјерује да је човјек - Бог. Притом у питању је универзална прича о човјеку и његовој судбини а да ли је у питању непромјенљиво пишчево становиште које застрашује и само као пука књижевна фикција?

Апокалиптични тон поприма најшире размјере и укључује егзистенцијалне токове у потпуности: „Хоћу да кажем да и сама земља

губи своје лице! Да градови тону ... да реке пресушују! Да деца рођена кљаста, саката, узрастају и претварају се у привиђења“ (Тиранија). Попут старозавјетних: пророка писац наговјештава атомску катаклизму; крај људског свијета и културе. Прогнозистички се предвиђа духовни, морални али и економски крах модерне цивилизације. У том смислу слом етичких вриједности, недостатак комуникације и празнина претходи физичком уништењу планете.

Из тако заокружене књижевне филозофије проистиче примат Зла, и његов онтолошки принс, јер оно је вјечно, непромјенљиво и апсолутно, и као такво детерминише тоталитет односа у сфери антропологије. У конкретном смислу то значи власт нагона, сирових инстиката голог одржавања живота који је у органском смислу повезан са деструкцијом, озрачен и болестан. Такав својеврсни иморализам, одговара пишчевом основном концепту да изложи једнодимензионално схваћени свијет без остатка - у једном даху. Објашњења која потичу из мита или религије Булатовић а-приори одбацује зато што за њега таква накнадна рефлексја - пост фестум, нема нарочити значај и урушава се пред индивидуалном патњом.

У контексту Булатовићевих књижевних визија смислено се запитати о статусу књижевног текста, у односу на реалност: Да ли је свијет литературе истинитији од оног који тражимо нашим чулима - стварност стварнија од стварног? Неоспорно је да треба имати изванредну уобразиљу за такав експеримент, храброст и посебну психо-физичку кондицију кадру да издржи такву луцидност а да се не разбије у парампарчад. Таква присност са свијетом Зла, довољна би била да се ослијепи, обнови од његове неумољиве сировости, за све, осим можда за Булатовића. А он се сродно са његовом логиком, притом не упућујући нас на легитимитет виших инстанци, јер је то оно што је искрено видео-искрено доживљавао, и искрено преносио у књижевност. Тако је књижевност постала стварност првог реда насупротив објективно датом свијету, али као његов језиво спиритуални одраз који изазива мучнину и вртоглавицу. Опис саме суштине живота, писац је настојао да саопшти у по њему, истинском квалитету оног какав он заиста јесте без лажног ламентирања, макар увијеног у емоционални набој резигнације. Закони писања, преплићу се са законима постојања, али су ови последњи независни од пишчеве воље и мисаоних токова. По узору на платонистичко дејство умјетности и Платонову естетику могли бисмо закључити да је такав негативан увид сам посеби погубан јер је изазивач новог зла у души посматрача. Но Булатовић, не вјерује Платону нити филозофији.

Његов књижевни манифест не ослања се дакле на филозофију, мит или религију, већ је живо уткан у историјско вријеме и хронолошко излагање појединачних људских судбина природно узглобљених у вријеме значајних историјских догађаја. Нагомилавајући детаље, у маниру Барока, писац обрађује велике историјске планове, преламајући их, преко микро простора, локалних случајева чији су протагонисти људи на рубу социјалне и друштвене љествице. Пишчево око постаје нека врста камере за дубински снимак, свевидећи окулар у чијој оптици посматрања дефилију поворке дезорјентисаних ликова и бесмислених животних путања.

Булатовићева књижевна визија ослања се на историјско вријеме, јер је историја оно опште што се биљежи у посебним карактерологијама ликова, поље из кога се изненадно појављују догађаји који парализују главне протагонисте. У свеопштем хаосу; ратних или поратних дешавања паралелно се одвија колапс вриједности и њихова унутрашња деконструкција. И као романиста и као приповједач писац је саопштава отворено. Деструкција људског свијета под утицајем ратова, политичких и друштвених превирања, емиграције и избјеглиштва, психичких и физичких поремећаја је главни тематски оквир - предмет књижевне обраде и нарације - фикција која снажније дјелује него реалност. У референцијалном пољу књижевности одвија се процес десакрализације реалности. Губитак ореола светости, у овом случају значи да су стварност и фикција измијењали улоге, будући да је стварност негде у позадини фиктивна. Референцијални оквир функционише као иконички знак који семантички испуњава вишком смисла књижевни говор, тако да је његов семантички потенцијал практично неисцрпан.

Роман „Херој на магарцу“ (1981.) у коме је дато вријеме пред капитулацију Италије био је прекретница у Булатовићевој књижевној биографији. То је био сигуран корак према зрелој књижевној фази стварања у којој је цјеловито заокружена пишчева поетика. Књига је и формално посвећена Бијелом Пољу, дакле завичају у II свјетском рату. Описујући италијанску окупацију писац је одлучио да историјски догађај и ратни метеж представи кроз промјену - крај психо-физичког интегритета, потврђујући још једном аристотеловску тезу о предности умјетности над историографијом. Да би Зло било функционално и имало употребну вриједност писац га ситуира у конкретне умјетничке Слике испуњене еротским набојем што додатно појачава његово дејство. Залажењем у саму суштину чулности писац јој осигурава статус хиперчулности изведене из парадокса постојања. Парадокс постојања

подстиче парадокс пренеглашене чулности а парадокс чулности уноси парадокс постојања. Та чиста презентација чулности обавља се без маске да би се појачао ефекат њеног опсценог дејства. Разарање културолошких и цивилизацијских конвенција и баријера стида и зазора одвија се на штету моралног и естетског стандарда понашања. Пародирајући реалне догађаје Булатовић конструише сцене препуне софистицираног насиља које се испарава из потиснутог либидозног нагона. Експлозија чулног нагона доминира у говору, језику, гесту, понашању чиста и нетрансформисана у неки прихватљивији модел ослобођен примарне вулгарности. Циркусу људског постојања недостаје озбиљност да би био страشان, па је ефекат свеопште карневализације у првом реду отужно смијешан.

Усвајајући модернистичку фрагментираност Булатовић се специјализирао за микро планове и тако створио умјетнички упечатљиве сцене-фрагменте као носеће стубове у приповједној матрици романа. Антологијска је сцена рецимо она у којој Педуто слуша глас са радија који громко објављује: „Живео фашизам, будућност целе земљине кугле“. У тренутку када се назире очигледни крај фашизма и италијанска окупација као реалност, паралелан свијет идеолошке стилизације живота наставља парадоксално трајање у простору и времену. На исти начин након краха свјетског комунизма 90-их година још увијек постоје његови поклоници који вјерују у исправна полазишта марксистичке теорије. Свеједно што је практични крај двије велике идеологије XX вијека апсолутан и коначан, још увијек није дефинитивно оборена теоријска парадигма као оно језгро из чијег је идејног језгра логично произашао пакао једноумља, националног или класног, који је усмртио милионе људи. Карактеристично је да самозадовољни и безимени глас са радија најављује пројекат који треба да усрећи не мање него цијело човјечанство. И то је оно што Булатовић даровито опсервира као суштину идеолошких заблуда, потреба за пројектовањем историје, наводно човјекољубље и виши циљеви, жртвовање појединца у интересу човјечанства и будуће хармоније. Идеју да је природа тоталитаризма неодвојива од фразеологије утемељена на хуманистички интонираним порукама о демократији, социјалном благостању и сл. Булатовић изводи до краја јасно тако што је излаже у хумористичко-сатиричном облику. Уопште његов књижевни свијет ситуиран је на самој граници између прозне алегорије и сатире. Разумијевање чије је упориште пародијско-иронијска перспектива заправо је највиши вид саморазумијевања односно споразумијевања о смислу идеолошких искустава која су потресла модерно доба. То чисто

сазнање прати чисти доживљај кристалне јасноће о томе шта јесу велики идејно-идеолошки заплети, ратови и револуције и како се рефлектују на судбину „обичног“ човјека.

Да би сумирао своје виђење, политичке, друштвене и егзистенцијалне наносе писац их је уврстио у читав низ секвенци које су у композиционом смислу без доминантног заплета, а свака од њих заузима посебно мјесто у стварању посебне атмосфере романа. Оно што јединствено осјећамо је дух аутора од прве до последње странице романа, нарцистичку Булатовићеву надмоћ над тим свијетом који се зачео у његовом уму, моћ која потиче из његове и само његове контроле и цензуре. Живот и литература нужно су скопчани, трагично испреплетени у мјери гдје се више не разлучују свијет живота и свијет литературе, али и личност писца и његово аутентично Ја.

Булатовић се наругао великим идеологијама XX вијека указујући сликовито на количину илузије коју наносе људском уму онеспособљавајући га за здраворазумско мишљење. У питање се доводи сам човјек, његова емпиријска и изван-емпиријска искуства, религија, метафизика или историја. Доследно скептичка позиција коју заступа писац Булатовић, обухвата све манифестације живота, љубав и мржњу, јер се темељи на оригиналном неповјерењу у људски род. Док официр капитуланске војске војно и морално поражене слуша о свјетлости фашизма као будућности човјечанства пародија је на врхунцу. Тај радосни глас спикера који звонко декламује небулозне тврдње са очигледним задовољством неприкосновеног мишљења као да долази из фантазије неког талентованог пророка-обмањивача. Способност завођења маса и готово трајно оштећење нервних система митолошким моделом идеолошког мишљења са посљедицама које вјера у ауторитете собом носи, показана је конкретно -на дјелу.

Писац изражава истински скептицизам када је у питању човјек, а највиша форма људске глупости израста из склоности према догматским увјерењима. Супротно платонизирајућем појму објективне истине и једном за свагда утврђеном царству вриједности, писац се изричито одриче вјечних истина као заблуда. Хоризонт Јововске дилеме о томе што је човјек да би имао право да вјерује у своју нарочиту земаљску улогу као и то да је хомо сапиенс посебна врста која надраста природу и биологију, писац универзалише до начела сумње у људски свијет и цјеловити трансфер моралних или политичких идеја. Булатовићев свијет лишен вриједносног разликовања добро-зло и повјерења у специфично значење људске природе и умских способности сам по себи је Зло и извор Зла. Зло је дакле објективна

датост али и субјективни доживљај-реакција на спољашњу реалност.

Проза Миодрага Булатовића жанровски није чиста будући да се свјесно крше класичне норме књижевног говора. Писац планирано нарушава устаљене књижевне стандарде и конвенције и тако смо свједоци једне необуздане фантазије која се преточила у књижевни свијет, проналазећи самосвојне литерарне законе. Булатовићева поетика је увјерење да нема поетике нити правила за умјетничко стварање. Писац је слободан да сам одређује аутентични књижевни канон, независно од литерарних или изван литерарних начела.

Сензибилитет Булатовићевог књижевног говора, изразито је натуралистички, са јасним алузијама и алегоријама-симбол интелектуалних и емотивних висина које је писац провјерио у властитом животном искуству. Унутрашња структура језика садржи искидане исказне формуле, фрагментарне језичке цјелине на којима се темељи експресивност и сажетост Булатовићеве прозне нарације. Будући да је духовни васпитаник „цвијећа Зла“, у људској историји аутор је успјешно ускладио аутентичну визију свијета са одговарајућом књижном формулом. У том видокругу емоционално, језички и интелектуално се оплеменио, поставши способан за трансмисију нихилистичке концепције живота. Његов литерарни опус у идејном и естетском смислу представља цјелину, јер је носећа структура прозног текста идентично схватање егзистенције, ношено идентичном трансмисијом унутрашњих менталних доживљаја у медијум умјетничке слике визуелни и звучни облик.

Не треба заборавити пресудну улогу специфичне пишчеве уобразиље оптерећене халуцинацијама, удвајањима, сновиђењима, дубоким несвјесним поривима. У свом најкондезованејем облику она се јавља у цјеловитом пољу умјетничког стварања, ослобођена непотребних сувишности и уливена у чисти језички израз. При томе зачуђујућа је Булатовићева равнодушност која одмах пада у очи, количина хладноће у описивању свијета Зла-патологије живота, којој ће писац остати вјеран више или мање и која употпуњава слику о његовој необичној књижевној животној филозофији.

Бунтовник као писац, бунтовник у властитом простору егзистенције, писац одбацује свако ограничавање - диктат који би долазио из књижевног или изван књижевног подручја. Дефинитивно слободан од присиле спољашње или унутрашње природе маштовито се ствара необичан поредак ликова-егзотичних егземплара који плијене нашу пажњу. У новонасталом књижевном поредку нема главних ликова, композиционе шеме у класичном смислу, доминантне радње или

заплета. Цјеловита слика, мозаички се склапа на крају процеса читања, састављена од првобитно неповезаних епизодичних ситуација. Суштински гледано ријеч је о мозаичком схватању људске историје, структуре у којој свака генерација уграђује властити сегмент у базу постојећих информација. Зато Антонио Педутто у постмодернистичком духу одбацује парадигму оригиналности следећим ријечима: „Зар данашњи свет не одбацује изворност, оригиналност? Зар сви не воле преписано туђе“. Идеја да наше вријеме укида оригиналност и палимпсеистички прихвата да је све ново уствари само заборављено старо значи да историја, умјетност, мит, или филозофија, историјски и социокултурни феномени представљају у модерном добу само циркуларно кретање у уписивања на већ постојећим садржајем. Ако је то тачно онда се Булатовић нашао у непосредној близини нововјековних идеја о крају историје али и крају умјетности. Смрт је наступила у моменту када се више нема шта нарочито саопштити а да то нешто има статус оригиналног, нечег новог-дотад невиђеног и још не изреченог.

Сумирајући Булатовићеву књижевну дјелатност и начин на који је проговорио о себи и свијету у коме се живи намеће се закључак да постоји једна-доминантна тема којој се опсесивно враћа а то је: Ерозија моралних вриједности расцјеп између љубави и мржње, љубави и еротике.

Хумористички приказани ликови и ситуације дефиљују пред нашим очима цинично најављени у насловима његових романа и приповједака: Људи са четири прста, Херој на магарцу, Инсекти и Ђаволи што долазе и сл. Символ Голготе и богочовјечанско страдање писац је примјерио човјеку и његовом земаљском удесу. Спонтано су се указале неочекиване ситуације у којима јунаци - заправо „Хероји на магарцу“ сизифовски заумно гурају камен непостојеће правде ношени илузијом вјечности.

Изокретањем богочовјечанске оптике писац је готово у потпуности негира и укотвљује у људску стварност, поставши њена унутрашња мјера патње.

Тако се писац потпуно - без остатка посветио томе да истражи дно људских нагона у свијету ослобођеном лепоте, идеје лепоте и потребе за лепотом.

Танатос је примарни нагон способан увијек за поништавање ероса, заслужан што је све људско сводиво на нулту тачку постојања. Драма постојања директно је везана за свеопшти принцип деструкције и емотивни набој који као енергетски потенцијал незадрживо извири из самог текста.

Писац није устукнуо ни пред најмонструознијим злочинима, гнусним издајама и подвалама тврдоглаво вјерујући да је само тако у самом језгру живота. У том контексту нејасно је да ли би и сам Булатовић пожелио да се одрекне те присилне искренности - гледања и слушања у коме његов увид не би био такав какав је?

Ипак, писац се осмјелио да отвори Пандорину кутију, та врата пакла, одакле су пријетећи покуљале невиђене грозоте и гадости, пријетећи да у апокалиптичном налету угрозе све сто је људско. Функционалност језичка и идејна проистиче из оригиналне умјетничке симболизације на основи које се сигнали спољашњег и унутрашњег свијета претварају у велике метафоре пропадања и испитивање снаге људских нагона. Свјестан те ужасне реалности, писац је транспонује нарочито у симболику тјелесног мучења, свим облицима физичке тортуре што указује на распадање материјалног свијета по свим шавовима. Људско тијело је мучено, разапињано, сјечено-изложено најразноврснијим облицима иживљавања да би се кроз тјелесно мучење дао приказ људске драме. Драматичне сцене људског страдања и апсурдни ток егзистенције писац је поступком гротескне трансфигурације довео на разину сатире и ироније. Концентришући се на задатак да прикаже људску монструозност писац је употребио механизам гротеске да би догађајима и ликовима осигурао узвишено-хумористичку компоненту. Зато је та визија умјетничка а његова литература умјетност.

Усамљена у простору и времену људска индивидуа бива подвргнута свирепој разградњи у једном морбидно компонованом свијету све до коначног свршетка. У таквом литерарном приказу све је привремено само је крст страдања сталан. Будући да је човјек само власт нагона-биологија, писац одбија да вјерује у његову припадност неком вишем - духовном извору, из кога би потицале моралне и људске вриједности. Писац негира постојање вриједности затим само мјерила вриједности условљена историјским кретањима и најзад однос према мјерилима вриједности за који претпоставља да је пука измишљотина људског ума. Склоност ка истицању насиља у први план и тјелесном разобличавању ликова је сигуран знак да се духовна деструкција већ догодила, прије умјетникове интервенције. Умјетникова перцептивна свијест уроњена је у физикалну реалност из које су повучене онтолошки вриједносна мјерила - аксиолошки параметри као и саме вриједности.

Од прве до последње реченице коју је написао Миодраг Булатовић уочавамо истовјетан идејни и мисаони континуитет, константну свијест о свеprisутству Зла у људској егзистенцији. Класични проблем

теодиције, поријекло и статус Зла и његовом оправдању у свијетлу коначног тријумфа добра у људском животу и људској историји, писац пренебрегава тако што пренебрегава то да је његов смисао, у крајњој линији такав да производи неко Добро. Слично као што Гетеов Мефисто у Фаусту истиче за себе да је дно снаге Зла - инкарнација Зла које тежећи да осети властиту природу у коначној линији и нехотично производи Добро. Било да је ријеч о широким плановима која се укрштају на историјској оси догађаја као у „Хероју на магарцу“ са барокним нагомилавањем у експликацији феноменологије Зла или у филигрански сведеним детаљима као у „Црвеном петлу“ ријеч је о истом идејном обрасцу у чијем је центру људска несрећа, коју је успио да учини, не трагичном већ бизарно смијешном.

Међутим, да је Булатовић у крајњој линији усвојио то да буде само хроничар-записничар и у том контексту готово апологета Зла, без вјере у магијску моћ ријечи да га у некој форми суспендује, писац би био заточеник радикалног песимизма без изгледа на било какво рјешење. Експериментишући са непојмљивим људским слабостима сам писац ће у епилогу „Хероја на магарцу“ резимирати смисао таквог експеримента, и притом резигнирано затражити опрост од невидљивог читаоца што се толико на једном мјесту бави људском несрећом. Из тога закључујемо да је смисао књижевног пројекта за Булатовића његово функционално постављање да би се посредством приказане очигледности катартачки прочистили, а само Зло које је прозвано изгубило своје дејство. У „Хероју на магарцу“ се подвлачи: „Зло би било мање или би било заборављено да није било мојих записа о Долини оскрнављених цркава, школа, прослављених јеванђеља. Овако нема заборав - то Зло остаје са свједоком“. Тако умјесто директне осуде само свједочанство има снагу магијског записа за умањивање ефекта Зла. Истовремено графолошки знаци на папиру су неизбрисива меморија - подсјетник да је Зло увијек Зло, без обзира на проток времена. Једном учињено злодјело је двострука казна за жртву, ако остане заборављено не уведено у токове личног и колективног сјећања. Само тако се разобличава његова дијаболичка снага, јер је за небројене жртве физичке и уништавања још страснија смрт тишина равнодушног ћутања.

Таква је у главним цртама Булатовићева визија живота. Да ли је комплетна и да ли је употребљива? Писац је вјеровао да је отрежњујућа. У том случају катартичко дејство Булатовићеве прозе обухвата чулно-емотивну и интелектуалну страну личности - цијели духовни и душевни живот. Зло се мора увести у постојање да би смо га се ослободили заувјек, иначе поприма статус вјечно опасног Дамокловог мача. Зло

које не постане дио меморије не постоји. Улазак у меморију, тај траг у индивидуалном и колективном памћењу ескалира у јасну свијест. Да би свијест о Злу била потпуна слика оно се мора провести кроз менталне и психичке доживљаје посматрача да би се на прави начин осјетила његова суштина. Двострука игра зла за Булатовића настаје у случају ако се Зло из реалности заувјек преда заборава. Сјећање је жива опомена која тече. Догађај који нема графичку обраду и писани епизод двоструко умире и у реалности када се догодио и у метареалности као вјечном одразу. Смисао књижевног говора представља фикционализацију застрашујућих догађаја чијим посматрањем постајемо морално савршенији и бољи.

У Булатовићевој слици свијета као да постоји панкосмичко средиште одакле се еманира Зло у различитим слојевима живота; па је оно истовремено оно једино објективно постојеће, а у исти мах субјективна реакција на спољашња и унутрашња искуства. Његова рестаурација на свим нивоима постојања има катартичку снагу, тако да је парадоксални коначни утисак супротно приказаним сценама умирујуће благ. Гдје су границе Зла и да ли их је могуће назрети у свијетлу Булатовићеве стваралачке радионице остаје отворено? Можда је та дилема оно за шта се сам писац искрено заложиио?

Цјеловити свијет Булатовићеве литературе у својим главним токовима представља излагање различитих облика људског постојања које се готово увијек окончава смрћу сурвавањем учесника, слом свих заноса или патњом јунака. Писац не даје нарочито објашњење за ђаволско устројство живота сто је само доказ да је он најприје записничар - хроничар људске историје њен даровити сликар - записничар. У ту сврху Булатовић даје мноштво детаља који везују читаочеву пажњу на радњу и бескрупулозне поступке појединих ликова. Патологија људског свијета изводи се из историјске логике, социјалних и друштвених услова али и саме биолошке основе. Утемељена у историјском, социјалном и биолошком контексту рефлектује се на личност споља и изнутра и битно одређује интерперсоналне релације. Ликови су психички и душевно болесни, поремећених емоција и осјећања - безосјећајни до безобзирности; заслијепљени политичким идејама и изврнутом логиком постојања онеспособљени су за интелектуално и разумно дјеловање јер њихова вјера, мисао, идеја или чиновни обесхрабрујуће су узалудни. Збрка појмова манифестује се подједнако у чиновима, дјеловању и мишљењу ликова као и у цијелом спектру односа који граде међусобно. Деривација Зла у скаредним и гротескним ситуацијама живота прате скаредности које шокирају и

збуњују. У аксиолошком смислу свијет је мртав јер не постоје вриједности нити квалитативно вредновање искуства. Смрт је тотална јер су вриједности, мјерило вриједности а затим и-сам однос према мјерилима вриједности који ликови заступају бесповратно изгубљени. Кошмар који се јавља услијед огољене ауторове искрености да демаскира лажност живота смишљено је успостављен да дјелује природно не као крвоток у тијелу већ као ваздух који удишемо.

Булатовић бира тематику и ликове и све тачке у психи гдје личност најприје пуца пажљиво залазећи у мрачне пориве психички неуравнотежених јунака. Опхрвани мржњом, презиром и гнушењем ти заробљеници, слијепи од страсти према ништавилу и пропадању психички су и физички измалтретирани. Безимени и ништавни ниског социјалног поријекла те индивидуе чулно, емотивно и морално окрњене и начете ропски одане идејама и страстима бивствују измучене у затвореном свијету у коме нема изласка ни рјешења. Сигуран и самоувјерен Булатовић је одлучан да направи искорак, узбудљив и фасцинантан у нашој књижевности и да у реалистичкој матрици осветли рационалним приступом ирационалност и њено необјашњиво присуство у времену које носи бреме идеологије али и оптерећује визије будућности. Парадоксално такав увид демонски је привлачан.

Оних најдубљих тајни људске интима писац је свјестан највише у моменту кад је пожелео да монструозне пориве објелодани. Самосвијест литерате однијела је превагу - победило је увјерење о могућности ма књижевног остваривања мноштва бесмислених егзистенција. Коријен овог увјерења лежи у изразитој склоности која се цијела претвара у наклоност према испитивању унутрашњих антагонизама датих у патетично-комичном ритму. Алфа и омега тог експеримента почива на еротској љубави и оним стањима профилисаним у садо-мазохистичким сеансама којима се одликује проза Миодрага Булатовића. Уништавањем разлике између типичног и атипичног, обичног и необичног у карактеризацији ликова писац ризикује да збуни посматрача али он успијева да забуну претвара у предност која нас не оставља у недоумици о његовим главним мотивима: Како исказати новим обликом прозног израза ту енергију припростог свијета и како од ње учинити главну тематику књижевности? При томе књижевно упуштање тиче се неиспитане зоне у само дно закулисних нагона. У историјској логици насиља његово списатељско завјештање је аманет: Без његове биљежнице све догођено било би заувјек изгубљено.

Коначно, циљ Булатовићеве књижевне мисије не огледа се у жељи да нас заплаши, докаже или оповргне ту историјску експанзију

деструкције и насиља већ да нас убиједи у њену неисправност само у чистом акту посматрања.

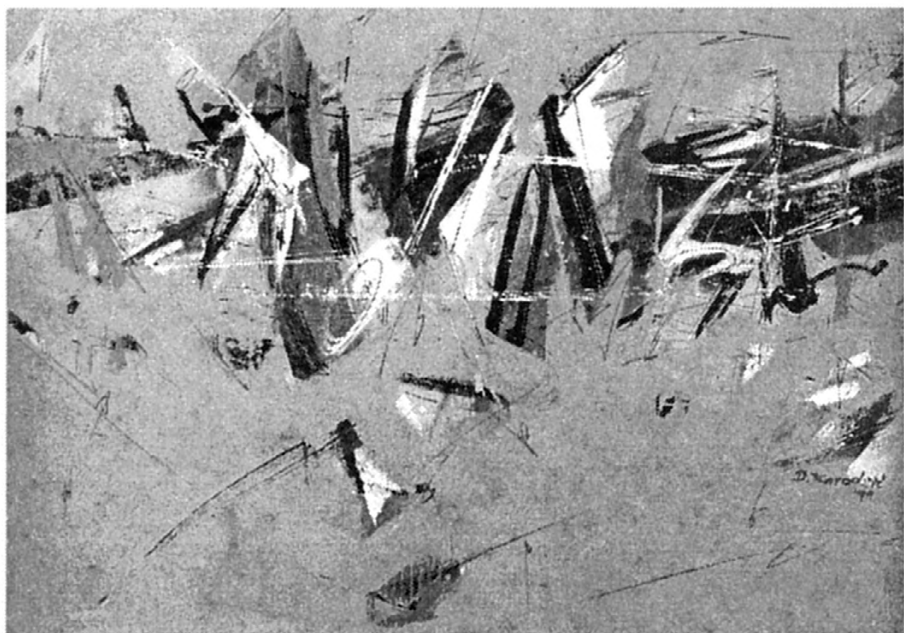
Заузврат естетски доживљај не гради се на емоцијама страха и сажалења, елеос и пхобос, што је био услов грчке трагедије јер се смишљено избјегава трагични патос али и хубрис, трагична кривица јунака као разлог њиховог страдања. Да би се читаоци могли уживљавати у приказ Булатовићевске слике живота пажљиво су одстрањена осјећања а у први план ступа отрежњујућа свијест о функцији Зла у људском удесу. Таква замисао, зачета у пищевој глави до краја је заокружена у цјелини његове списатељске активности. При том мјеста у којима писац ситуира Зло у финализацији књижевног пројекта никог не остављају равнодушним.

Демонска игра зачета у дубинама историјског бића за писца је доказ да је патња примарна. Мишљење није услов постојања као у cogito ergo sum већ увјерење да нас страдање уводи у постојање и обрнуто постојање се потврђује страдањем. У том контексту Зло се не схвата у дионизијском смислу као антипод аполонском принципу хармоније већ у контексту мита о еденском врту гдје се оно предвиђа као оправдана казна. Истјеран из еденског врта у вртлог историјског времена, човјек се налази у бунилу у коме су унижене његове сазнајне и емотивне могућности, поставши нека врста „Хероја на магарцу“. Као писац; те безвремене патње Булатовић се одлучио за непосредну чулну слику остварену у жестоком приближавању вратима пакла тако да се историјско-космичка катаклизма може развити према оптимистичком завршетку. Зато је за Булатовића пасивни отпор најзначајније залажене у зону с ону страну Зла. И зато је његов протест и извртање руглу људског свијета тако специфичан у нашем поднебљу. Писац је пристао да његова књижевна радионица постане на неки начин мрачна комора а његово око цамера обскура у изврнутом снимку стварног живота. Ту високу цијену - улазницу за такав спектакл, можда је сам платио највишом цијеном?

Од прве приче „Моја мајка“ до зрелих књижевних текстова Миодраг Булатовић има јединствену мисаону и поетску матрицу. Временом све више се губио фантастично-алегоријско значење а писац је тежиште све више премјештао на реалистички план. Књижевност се тако схвата као нека врста документарне прозе о оном што се стварно догађа. Емпиријски материјал тј. оно што се стварно догодило, на овај или онај начин, увијек је повод књижевној обради која у временском смислу слиједи касније. Писац постаје усамљени посматрач који посједује јасну опажајну свијест да опсервира догађаје из непосредне

околине. Булатовић не измишља теме, ликове и догађаје већ их преузима директно из живота. Оно што око види и ухо чује оно се уводи у поље фикције постајући нека врста метафикционалности. Новонастали књижевни свијет фантастичан и истинит у исти мах добија значење самосталног бића у коме обитавају ликови психолошки предвидљивог - убједљивог понашања и мотивација у својој дуготрајној и непоштеној борби на живот и смрт. Поучен историјом насиља у људском роду и сулудим идеологијама које утичу на генерације смишљено се брише разлика између праведника и жртве односно релативизирају се и изједначавају појмови о вриједностима меду којима се претпоставља да не постоји никаква разлика. Животи ликова одвијају се у знаку моралног, социјалног, политичког и историјског безакоња, тачније анархије која омогућава и канонизује антиномичне принципе. Губитак вриједносних мјерила понашања логично прати бестидност, светогрђе и разне форме бестијалности и тјелесне похоте. Стога се таква књижевна визија може схватити као парабла о томе да је у људском свијетли свако понашање подједнако дозвољено. Друго је питање речено у духу Светог апостола Павла да ли је све учињено, учињено на корист човјеку и да ли се не-моралном радњом удаљавамо од аутентичне људске природе а приближавамо анималној.

У Булатовићевој естетичкој и поетској концепцији смисао књижевног искуства, настоји се конкретно провјерити. У крајњој линији још једном се потврђује да књига служи добру, чак и ако говори о Злу и злочинима. Као што се вјерује у сакралност светих књига у свим монотеистичким религијама у њихов прилог и учење о добру, тако и Булатовић вјерује да се истицањем Зла, неправде насиља, моралних и друштвених конфликта и насиља изливен у књижевни текст попут змијског отрова није опасно јер се неутралише у процесу читања. Разбудивши читаоца сировим сценама насиља, писац заправо звони на узбуну успјевши да алармира нашу савјест. Потом слиједи логично питање ко је крив за такав свијет, одговоран за његову судбину? Булатовић не нуди готов одговор већ само свједочи да је за схватање природе постојања неопходно лично искуство.

Д. Караџић, *Чишћање хоризонтјале*, 1999.